

YVONNE KNIBIEHLER:

AZ ORVOSOK ÉS A „NŐI TERMÉSZET” KÉRÉDSE NAPOLEON POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVÉNEK IDEJÉBEN*

(Annales. Économies Sociétés Civilisations, 31. 1976/4. 824–846)

Az itt következő cikk megkísérli elemezni a „nőiségről” a 19. sz. elején kialakult képet, amely jóval az első világháború utáni időkig uralkodó volt a francia társadalomban, s amely – bár nem minden megrázkódtatás nélkül – napjainkban eltűnőfélben van. Hogy ezt a nőiségről kialakult meg-rögződött, majdnem változatlan és változhatatlan felfogást a kezdeteknél megragadhatjuk, az Egyházatyákig, sőt, Arisztotelészig kellene visszatekin-tenünk az időben. Itt most megelégszünk azzal, hogy feltárjuk, milyen for-mát öltött ez az elképzelés egy adott pillanatban, és miért sikerült ennyire beleivódnia nemcsak a férfiak, hanem a nők tudatába is.

A Nagy Francia Forradalom és a napoleoni Császárság a nők helyze-tének viszonylagos romlását, az addig elért eredmények visszafejlődését idézték elő; az újfajta jogokat kizárólag a férfiak számára találták ki, me-gnővelve ezzel a két nem közötti hagyományos egyenlőtlenség szakadékát; a szavazás, vagyis a politikai életben való részvétel a férfiakat érinti csupán, a nőket nem; az egyetem és a gimnáziumok, középiskolák, amelyek közin-tézménnyé tették a tanulást, csak a férfiak számára voltak nyitva; valamint tudjuk, hogy a Polgári Törvénykönyv (Code civil) olyan jogoktól is meg-fosztja a férjes asszonyt, amelyeket kevéssel azelőtt még „természetesek-nek” tekintettek. Márpedig úgy tűnik, hogy a nők gyorsan belenyugodtak jogfosztott voltakba; holott a 18. sz. végén még egyáltalán nem voltak ily féltékenyek és gátlásosak: az arcképek tanúsága szerint magabiztosságtól és bájtól sugároztak, a szövegek pedig felfedik, hogy részt kívántak venni a közéletben, hogy jogegyenlőséget merészelték követelni, klubokat alapítani és nyilvánosan szerepelni;¹ és sok kiváló férfi (Helvétius, Sieyès, Condorcet) óhajtotta hivatalosan is közreműködésüket.

A Restauráció alatt, éppen ellenkezőleg, a francia hölgyek tartózkodó, néhol feszes arckifejezése tűnik fel a portrékon és metszeteken;² mint-ha tökéletesen a feledés homályába merült volna minden vágyuk aziránt,

*Legnagyobb sajnálatunkra, nem tudtuk elolvasni Paul Hoffmann értekezését; köszöne-tünket szeretnénk kifejezni Paul Hoffmann-nak és J.-P. Peter-nek értékes tanácsaikért.

hogy a közelet különböző formáiban részt vehessenek (a legaktívabbak is főleg pedagógiai, neveléseméleti műveket publikáltak); és Saint-Simon 1830 utáni fellépéséig³ egy időre kihalnak azok a férfiak is, akik még hallatták hangukat a nők jogaiért. És mindez elnyomás és kényszer nélkül! A tiltakozások nem találtak visszhangra, és ráadásul úgy tűnik, hogy nem is voltak valami gyakoriak.⁴

Vajon miért? Miért szűnt meg ily hirtelen a női felemelkedés, női fejlődés, amelyben néhányan még hittek a Forradalom kezdetén? S ami még rosszabb: miért lép az egyszer megálmodott fejlődés helyébe a nők állapotának objektív visszaesése? A szokásos válasz általában abból áll, hogy megerősíti: a korabeli „feminizmus” csupán egy vékony elit-réteget érintett és nem felelt meg a tömegek érdekeinek. Ez talán igaz, bár a nők valódi részvétele a forradalomban és a forradalomba vetett hitük, reményük még nem volt rendszerezett kutatás tárgya. Maradnak a tények: a szűk feminista réteg hamar megtört és felbomlott. Hogyan tudták rávenni a nőket arra, hogy hagyják magukat méginkább szolgáskorba vettetni háztartásukban, mint azelőtt? Elégséges-e csupán a Concordátum által visszaállított katolikus egyházra hivatkozni? De a Concordátum nem más, mint egy hivatalos aktus és legfeljebb lassú újjászerveződést vonhatott volna maga után: „A kereszténység génusza” (*Le Génie du christianisme*) egyébként, sokkal inkább érzelmi vallásosságról, semmint teológiai és erkölcsi megújulásról tanúskodik, amely képes lett volna egy, egészen a magatartásformáikig ható keresztény társadalom létrehozására. Az uralkodó osztályok, amelyek a törvényeket, intézményeket és a hangot adták, széles körben voltaireiánusok maradtak.

Tehát inkább a Felvilágosodás oldaláról kellene magyarázatot keressünk. A 18. század közepe felé a természettudósok feltalálták az antropológiát.⁵ Buffon és Daubenton forradalmi tette, hogy megírták „Az ember természetrajzát” (*Histoire naturelle de l’homme*): az ember megszűnik kivételes teremtménynek, örök, egyetemes lényegnek lenni; megfigyelés és kísérlet tárgyává válik; hála az utazóknak, észreveszik a különböző emberi „fajok” változatosságát; hála az „anatómusoknak” az emberi állatot életének különböző korszakaiban, teste különböző részeiben tanulmányozzák. Az orvostudomány bőségesen profitál ebből a divatból: megpróbálja kialakítani saját módszerét a megfigyelésekkel és kísérletekkel kapcsolatban; hamarosan pedig a kórházak újjászervezésével az eszközöket is megtalálja: az orvos, aki kórházi szolgálatot vállal, képes rendszeresen nagyszámú beteget megfigyelés alatt tartani, s ehhez a megfelelő eszközök is rendelkezésére állnak; összehasonlító, vagy statisztikus módszert alkalmazhat, boncolhat;

és specializálódhat a tudomány azon ágában, amelyben a legtöbb sikert éri el.⁶ Ezzel magyarázható a Császárság ideje alatt az első nagy orvosi egyéniségek feltűnése, asszisztenseikkel, tanítványaikkal, követőikkel: Pinel majd Esquirol az agyi megbetegedésekkel, Baudelocque majd Chaussier a szülészetel, Laënnec a tüdőbetegségekkel, Alibert a bőrbetegségekkel foglalkoztak.

Természettudósok, antropológusok, orvosok érnek el mind nagyobb eredményeket a tudományokban; hírnevük egyre nő, írásaik, véleményeik már-már kinyilatkoztatás számba mennek, legalábbis egy művelt kisebbség számára. Ha tartottak egy, a nőkkel foglalkozó speciális előadást, ennek bizonyára megvolt az esélye arra, hogy megértéssel fogadják, hogy nagy visszhangra leljen. De tartottak-e ilyet egyáltalán?

Források

A Császárság alatt az orvosi irodalom már bőséges és igen elterjedt. Ebben az összefüggésben a források kiválasztását a kutatás célja határozta meg: a cél pedig nem a tudományos és filozófiai gondolat fejlődésének felvázolása az orvostudományban, hanem az orvosi vélemény és az ezt kialakító társadalom kapcsolatainak vizsgálata. Ez a célkitűzés ahhoz vezet, hogy inkább a művelt közönség, semmint a kevészámú hozzáértő számára íródott mintákat részesítsük figyelemben; olyan műveket, amelyekben az orvosok antropológusként leírják, mit jelent számukra a nő és hogyan kellene élnie; olyan műveket, amelyekben az orvosok, leynván felfedezéseik következményeit, moralistákká változnak át és szinte megpróbálják átvenni a papoktól a lelkiismeret és viselkedés irányításának magasztos feladatát.

Szerencsére, a Császárság végéről van egy olyan corpusunk, ami megkönnyíti a kutatást: ez *Az Orvosi Tudományok Tára*, amelyet Panckoucke adott ki 1812 és 1822 között 67 kötetben (*Doctionnaire des Sciences Médicales*); ez egy magasszintű tudományos-népszerűsítő munka, melynek készítésében a kor összes nagyságai résztvettek, s mely áthágja a tulajdonképeni orvosi tudományok határait.

Ahhoz, hogy egy fejlődést értékelni tudjunk, szükségünk van összehasonlítási alapra. Panckoucke Tudományos Tárának nincs Forradalom előtti megfelelője; néhány orvosi szótár létezik ugyan, de vagy túlzottan összefoglaló jellegűek, vagy pedig tisztán gyakorlati célokra szolgálnak.⁷ Hosszas töprengés után az *Enciklopédiát* (*Encyclopédie, 1751–1772*) vá-

lasztottuk összehasonlítási alapul, amely mű, mint tudjuk, a Felvilágosodás tulajdonképpeni összefoglalásának nevezhető. A választás természetesen vitatható: például a *Nő (Femme)* című cikk – Jaucourt lovag és Desmahis, a költő írta – inkább jogi és erkölcsi jellegű, semmint orvosi (ismerjük Voltaire szarkazmusait a tárgyjal kapcsolatban); de ugyanez a cikk az orvosi Tudományok Tárában az orvostudománynak ugyancsak szűk teret hagy. Tudjuk, hogy ami a kimondottan anatómiai és orvosi cikkeket illeti (csontváz, méh, szülés, hisztéria),⁸ ezek megírására az Enciklopédia szerkesztői orvosokat kértek fel.⁹

Számos orvos által használt, de ritkán idézett (talán régisége miatt?) alapvető forrás Nicolas Venette doktor híres könyve: *A házastársi szerelem leírása*, amelyet Amszterdamban adtak ki 1687-ben (*Tableau de l'amour considéré dans l'état de mariage* címmel); a 18. sz.-ban hatszor, a 19. és 20. században több, mint harmincszor jelentették meg újra (utolsó kiadás 1950), különböző módosításokkal, úgy hogy tartós sikere egyidejűleg tanúskodik ezen a területen a mentalitás állandóságáról és változásáról. 1812-ben Jacquemin-Dubuisson újra kiadja Venette könyvét, „Az orvostudomány és a fiziológia új ismeretei szerint” kijavítva a szöveget; javításai főleg a barokk elemek (hagyományok, babonák, nyelvi szabadságok, túldíszítettség) lenyesegetését célozzák, hogy ennek helyébe rendszeres, szabatos és száraz értekezést állítson.

Néhány orvos tanulmányainak fő tárgyává teszi meg a női betegségeket. Jean Astruc, aki csupán egy sokat és sokfélét összeíró szerző, megkísérli összegyűjteni korának erre vonatkozó ismereteit és hipotéziseit „*Értekezés a női betegségekről*” (*Traité des maladies des Femmes*) c. munkájában (6 kiadott kötet, 1761 és 1769 között; 1771-ben új kiadás). Ugyanennek a témának legismertebb Császárság-kori szakértője Joseph Capuron, a párizsi Orvostudományi Egyetem tanára (*Értekezés a nők betegségeiről a pubertáskortól a kritikus korig bezárólag, Traité des maladies des Femmes depuis la puberté jusqu'à l'âge critique inclusivement*) (1812).¹⁰ A szülészet nagyot fejlődött a 18. sz.-ban; Napoleon idejében a legjobb specialista Baudelocque, akinek publikációi az egész általunk tárgyalt korszakot átfogják: *A szülés művészete (L'Art des accouchements)* 2 kötetben 1789-ben jelent meg, de a szerző többször kijavította és újra kiadta; 1815-ben jelenik meg az ötödik kiadás. Ebben az időben kezdenek el egyre nagyobb és nagyobb fontosságot tulajdonítani az idegbetegségeknek, ami természetesen a téma mélyebb kutatására is ösztönzőleg hatott. A Forradalom előtt már a neuraszténia számos mű tárgyát képezte: a legtekintélyesebb közülük talán az angol Whytt műve,

amelyet többször is lefordítottak (*Értekezés a neuraszténiáról és az idegbetegségekről, Traité des vapeurs et des maladies nerveuses*), (1767). A Császárság idejében a legismertebb szakértő Louyer – Villermay (*Értekezés az idegbetegségekről és a neuraszténiáról, különös tekintettel a hisztériára és a hipochondriára, Traité des maladies nerveuses et des vapeurs, et particulièrement de l'hystérie et de l'hypocondrie*, 1816. két kötet). Végül Fodéré *Értekezés a törvényszéki orvostanról (Traité de médecine légale)* című munkájában több, a nőkről szóló fejezetet találunk: prostitúció, gyermekgyilkosság, nemi erőszak stb. (Fodéré részt vett a Panckoucke-féle *Szótár (Dictionnaire)* megírásában is, nevezetesen a *Házasság és Prostitúció* c. cikkeket ő írta).

A praktizáló orvosokon kívül sok olyan orvos élt a korszakban, akik „művészetükről”, mesterségükről és az emberi lényről értekeztek. Ők azok, akik a legtömörebb ideológia hordozói voltak, és éppen ezért ők azok is, akik témánk szempontjából a legérdekesebbek.

A legfigyelemreméltóbb egyéniség Pierre Roussel, akinek *A nő testi és erkölcsi felépítése (Système physique et moral de la Femme)* című műve, óriási hatást gyakorolt. 1775-ös megjelenésétől kezdve hatalmas sikere volt – erről többek között Laharpe számol be *Irodalmi Levelezésében (Correspondance littéraire*, I. kötet, XXXVIII. levél, Paris, 1804.); 1809-ig ötször adták ki, majd 1845-ben megegyeszer. Roussel vetélytársai (Moreau, Virey) előszavukban leszögezik, hogy nem is kísérlék meg túlszárnyalni ezt a „mesterművet”. A mestermű a Stahl-i animizmus vegyítiszta párlata; minden kétértelműséget kizáróan ebből a szemszögből kellene vizsgálni, mivel a 18. században minden orvosfilozófiai rendszernek volt egy sajátos, egyéni modellje a „nőiségről”; lemondunk erről az eljárásról egyrészt illetéktelenség, másrészt a már említett okok miatt.

A 19. század eleji avatatlan olvasók a tudományoknak három, eladdig élesen elhatárolódó területéről kölcsönözött elemekkel találkozhattak ebben a műben; az egyik a természettudósoké, s ez nem meglepő, mivel Roussel orvos, s a nőben a „férfi nőstényét” látja (*Enciklopédia*); a másik az úgynevezett társadalmi szféra – amit tulajdonképpen Rousseau vezetett be a köztudatba – amely a nőt a társadalomban betöltött szerepe – feleség-szerep, anyaszerep –, alapján határozza meg; végül a „moralisták” felfogása a legrégibb, leghagyományosabb valamennyi közül, amely végigkövethető a francia középkori verses elbeszélésektől (fabliau-k) kezdődően. Jean de Meung, Montaigne, La Rochefoucauld, Molière, s végül Thomas – ezek a nevek jelzik ennek az elméletnek, a nő-felfogásnak a legfontosabb állomásait. Roussel

ellenben nem vesz tudomást a keresztény eszkatologikus egyenlőség-tanról (a nő, éppúgy, mint a férfi, Isten képmására alkotott, Krisztus vére által megváltott teremtmény); s elátkozza Helvetiust, ill. egy. Condorcet-ig ható filozófiai áramlatot (a nő teljesen önálló emberi lény, ugyanazokkal a természetes jogokkal van felruházva, mint a férfi). Vagyis Roussel inkább arra fogékony, ami a nőt elválasztja a férfitől, minthogy a közös vonásokat keresné: elméleteket alkot, s úgy próbálja a férfi identitását meghatározni, hogy a nőt, mint a „más”, mint a „másikat” veszi figyelembe. Rendszerében tehát koordinálja a nő nemét, testét és lelkét – a nemből kiindulva! Nem egymás mellé rendeli őket, hanem egymásból vezeti le, s az alap, a kiindulópont mindig a nem. Homogén és különálló egészként határozza meg a nőt. Úgy tűnik tehát, hogy először van dolgunk egy egész és jól elhatárolt „női természet”-elmélettel. Roussel okfejtése sohasem kelt „nőgyűlölő” hatást (éppen ellenkezőleg); élénk intuícióval rendelkezik a sajátos női jelleg meghatározására, s megpróbálja új intellektuális eszközök segítségével, melyeket korának tudománya tesz lehetővé számára, antropológiai terminusokba foglalni a női szabadság és a vele mintegy szembeállított női test problémáját.

Roussel kitartóan látogatta az auteuil-i csoportot¹¹, s jól ismerte Cabanis doktort, aki, törekeny egészsége miatt, szintén nem gyakorolhatta hivatását. Ő 1803-ban jelenteti meg főművét: *Az emberi test és erkölcs kapcsolatai-t* (*Rapports du physique et du moral de l'homme*), melynek ötödik Értekezése a nemiség hatásával foglalkozik. Moreau de la Sarthe, *A nő természetrajza* (*Histoire naturelle de la femme*, 3. kötet, 1803.) c. könyv szerzője Bichat-val dolgozott; művészetekkel és irodalommal egyaránt foglalkozó orvos volt. Műve azonban nem más, mint kompiláció: hosszú idézetek – költőktől és orvosoktól egyaránt – ügyetlenül összeállított szövevénye; mégis, jó szolgálatot nyújt, mint „hivatkozások gyűjteménye”, – azaz a könyvben felsorolt írók jegyzéke. Julien Joseph Virey már nagyobb egyéniség. Számos műve jelent meg, összesen 37 munka, nem beszélve cikkeiről (a Panckoucke féle Szótárban magának kaparintotta például a *Férfi, Nő, Lány, Szüzesség, Ártatlanság, Szemérem, Szüzi tisztaság, Szellem – Homme, Femme, Fille, Virginité, Chasteté, Pudeur, Pudicité, Esprit* – c. cikkeket.) Ráadásul az Athenaeum tudományos folyóiratban „*Természetrajzi előadások*” címmel írt értekezést. Mégis, ha munkásságát akarjuk értékelni, némi bizonytalanságban vagyunk: annyit mondhatunk, hogy hatást tudott gyakorolni kortársaira, s számos helyen megjelentetett, kissé „szétszórt” elméleteinek tekintélye volt, – vagy legalábbis tekintélyt tudott szerezni neki. A már em-

lített cikkeken kívül, három művében beszél a nőkről: *Az emberi nem természetrajza (Histoire naturelle du genre humain*, 3. kötet, I. kiadás 1801, II. kiadás 1824.), *A franciák köz- és magánneveléséről (De l'éducation publique et privée des Français*, 1802), *A nőről fiziológiai, erkölcsi és irodalmi értelemben (De la femme sous ses rapports physiologique, moral et littéraire*, I. kiadás 1823, II. kiadás 1825).¹²

Ebben a korban minden orvos filozofus is egy személyben: ezzel tulajdonképpen a múlttal való szakítást demonstrálják, s az orvostudomány megújításának szükségességét is egyben. 1770 és 1825 között valójában két fajta orvosi tevékenységgel kell számolnunk: az egyik tudományos jellegű, a másik irodalmi és moralizáló.¹³ Az előbbi hamar elszakad a hagyományoktól: elhanyagolja az „első okozatokat”, hogy azonnal a pontos esetleírásra összpontosíthassa figyelmét; inkább a statisztikákra támaszkodik, mint Hippokratészre, vagy Galiénoszra; nem állít fel „rendszereket”, korlátozott hipotéziseket; elhagyja a terápiára vonatkozó „bevált” régi elméleteket; röviden: megpróbálja megteremtteni – sikerrel – a tudományos orvosi technikai nyelvezetet. Bichat és Pinel a legmarkánsabb képviselői ennek a fordulatnak: példás gyakorló orvosok, akik mélyirodalmi és filozófiai műveltséggel is rendelkeznek, s ezt tökéletesen bele tudják vonni kutatásaikba.¹⁴ Cabanis is ebbe a csoportba tartozik, bár nála a gyakorlat hiányzik. Baudelocque pedig sokkal inkább gyakorló orvos, mint elméleti író.

Az orvostudomány másik ága, az irodalmi és erkölcsi alapozású tudományosság Rousselfé, Moreaunál és Vireynél alakul ki és fejlődik tovább; ők a hagyományok követői: például sokkal inkább támaszkodnak a régi nagy tekintélyekre, mint magára a megfigyelt esetre (Roussel egyetlen egy esetet sem ír le); ezek között az orákulumok között – a mindig nagyrabecsült Hippokratészen kívül – olyan neveket látunk feltűnni – a nőkről szólván –, mint Montaigne, Molière és Racine. Voltaire-re kevésbé hivatkoznak (a Nő c. cikk a Filozófiai Szótárban –; Dictionnaire philosophique), annál inkább Rousseau-ra (az Emil ötödik könyvére, amely teljes egészében Sophie neveltetéséről szól), Diderotra (*A nőkről; Sur les femmes*, 1772.; *Supplément au voyage de Bougainville*), vagy Thomas-ra (*Értekezés a jellemről: a nők erkölcsi és szelleme a különböző századokban; Essai sur le caractere: les mœurs et l'esprit des femmes dans les différents siècles*, 1772) – egyébként ezt a művet tárgyalja Diderot is a Nőkről szóló írásában. Helvétius-t és Condorcet-t nem idézik kifejezetten, de elméleteikről tárgyalnak és támadják őket;¹⁵ végül még Sénancour (*A szerelemről; De l'amour*, 1806) neve tűnik fel gyakran. Ez a fajta elméleti megfogalmazás általában – s a leggyak-

rabban – „rendszerek” formájában jelentkeznek (mint pl. Roussel-é), ahol az „első okok” nagy szerepet játszanak, s az „a priori” megalapozások nem hiányoznak. Ezek az orvosok gyakran finalisták, sőt deterministák: ilyen és ilyen célból van az, hogy a nő teste és lelke ilyen és ilyen jelleget mutat. Rousseau-isták; ellenségesek a civilizációval szemben; majdnem minden betegség, és különösen a női betegségek a városi és világi életnek köszönhetőek (ha a parasztasszonyok betegségeiről van szó, ezt a túlzott munkával magyarázzák). A maga módján mindegyikük voltaireiánus, semmibe veszik a szüzesség és a nőtlenség „erényét”: igen sok betegség fenyegeti azokat, mondják, akik ellenszegülnek a természet törvényeinek. Végül, kimondva-kimondatlanul, a vitalizmus hívei: hisznek a lélekben, ebben az éltető erőben, amely megmagyarázza a megmagyarázhatatlant és lehetővé teszi számukra a betegségek „erkölcsi okokkal” való magyarázatát. Ezeknek az orvosi kérdésfeltevéseknek egy a céljuk: az ember egészségének és boldogságának megőrzése, létrehozása, segítése; de míg az egyik tudományos vizsgálaton alapszik (a gyógyászatban is), addig a másik a viselkedés életvitel szabályait próbálja meghatározni, összebékítve – ahogy lehet – a biológiai felfedezéseket a feltűnően tisztelt és nagyrabecsült hagyományokkal.¹⁶

Az Orvosi Tudományok Tára (Dictionnaire des Sciences médicales) három részre osztva tárgyalja a női jelenséget: a nő teste, a nő lelke, a nő betegségei; – mi is ezt a felépítést vesszük át, de már az elején szeretnénk leszögezni ennek a felosztásnak háromértelműségét. Először is a nőnél rendkívül szoros kapcsolat van test és lélek között, sokkal inkább, mint a férfinél: tota mulier in utero – ismétli a legtöbb szerző Hippokratész óta. Másrészt: jellegzetesen nőies az, hogy egészség és betegség között nincs élesen elválasztható határ; egészség és betegség szinte összefolyik a nőnél: a menstruációval, terhességeivel, a klimaxal a nő az örök beteg; s különösen a szülés (bármilyen normális lefolyású is), a szenvedésnek és a függőségnek, kiszolgáltatottságnak olyan állapotába juttatja, mint a legsúlyosabb beteget.

Végül létezik egy bizonyos összemosódás morál és lelkiállapot között, mivel kevés olyan orvos van, aki a női méhből ne vezetne le rengeteg principiumot, hogy végül győzedelmesen jelenthesse ki „Visszavezettem az orvostudományt eredeti jogaihoz” (Roussel). „Meg voltam győződve, hogy csakis és kizárólag az orvostudomány kebelében találjuk meg a jó erkölcs alapjait.” (Roussel). Virey így ír 40 évvel később: „Az orvostudomány az igazi erkölcs.”

Ha mindezeknek a két – sőt háromértelműségeknek ellenére az eredeti tervhez tartjuk magunkat, ennek oka az, hogy ennek segítségével valódi

fényükben mutatkozhatnak meg a különböző területek közötti átfedése, átcspások.

Forrásaink kronológiai sorrendben három csoportra oszthatók: a Forradalom előtt: az *Enciklopédia*, Roussel, Whytt és majdnem minden „irodalmi” anyag; 1800 körül: Baudelocque, Moreau, Capuron, Cabanis, Sénancour a közbeeső állomás; a Császárság végén *Az Orvosi Tudományok Tára*, Virey, Fodéré, Louyer-Villermay – ők már egy új korszak kezdetét jelzik.

A nő teste

„A nő nem csak egyetlen részében nő, hanem minden szemszögből, ahonnan csak vizsgáljuk.” (Roussel) 40 évvel később Virey így ír: „A nemi különbségek férfi és nő között egyáltalán nem csak a nemi szervek különbözőségéből adódnak, hanem testük minden része, – azok is, amelyeknek látszólag semmi közük a nemhez – magán viseli ezeknek valamilyen fokú hatását.” Ez a korszak és az anatomusok nagy felfedezése. Ebben a szellemben próbálják meg tehát leírni a női test jellegzetességeit – különösen kettőt emelnek ki: a törekenységet és az anyaságra való elrendeltetést.

A női test gyengesége a férfival szemben első látásra feltűnik, ahogy ezt az Enciklopédiában¹⁷ és Rousselnél olvashatjuk: a csontok kisebbek és könnyebbek, a mellkas szűkebb; a szélesebb medencével a combcsontok ferdülése jár együtt, ami gátolja a járást, mivel a térdek összeérnek, a csipők imbolyognak, egyensúlyoznak, a járás ingadozó, bizonytalan. Ez tehát a csontváz felépítésének különbsége. A többi sem sokkal biztatóbb: a szivacsos és nedves állomány könnyen gyulladásba jön, a bőr finomabb, érzékenyebb, az izmok és rostok puhák, vékonyak, gyengék, az agy kicsi, főleg a homloki és a kisagy részén.¹⁸ A női test egyvalamiben magasabbrendűbb: a nyirokedények és idegek jobban elágaznak, ezért a nő különlegesen érzékeny (ami a legjobb és legrosszabb tulajdonsága egyben, ahogy majd látni fogjuk); az érzékszervek aktívabbak. Minden esetre 1803-tól kezdve Moreau tagadja, hogy a női látás és hallás érzékenyebb és élesebb lenne, ezek ugyanis „az intelligencia hordozói”.

Az Enciklopédia és Roussel csak a férfival vetik össze a nőt; Moreau és Virey az emlősállatok nőtényeivel is (Cuvier nyomán), s ebből még csak lesújtóbb tényekre következtetnek. A kétlábunjárás, tehát az egyenes testtartás következtében az emberi nőtény több kockázatnak van kitéve: vetélés a terhesség alatt, méhsüllyedés, zsigerek süllyedése, sőt szervek kiesése,

szüléskor nagyobb fájdalmak, visszértágulás, stb.¹⁹ Mindezen körülmények tehát „passzív állapotra” (Roussel) predestinálják a nőt; mértékletes aktivitás, intenzív belső élet. Az anatómusoknak a nők alsóbbrendűségét taglaló kijelentései ellen gyakran fellázadtak a szenvedő alanyok, s lesújtó véleményük volt róla; pl. Constance de Theis így fakad ki a Nőkhöz írt levelében:

Hagyjuk az test-doktort, tudomány oltárán vakon áldozót
 Múgonddal töprengni szallagon, izmon – erőt hordozón;
 S mesterkedésiből arra következtetni,
 Hogy neje őt mindörökkön feltétlen tisztelheti.
 (Laissons l’anatomiste, aveugle en sa science,
 D’une fibre avec art calculer la puissance,
 Et du plus ou du moins inférer sans appel,
 Que sa femme lui doit un respect éternel.)

(*Épître aux femmes, 1797*)

Általában azzal vigasztalják a nőket, hogy bár gyengék, de szépek, s szépségük igába hajtja a férfierőt: a férfiak erősek, a nők szépek, ez a hagyományos bölcs mondás. Az *Enciklopédia* és Roussel lehántják a leplet a nők szépségéről; minden könyörületet mítoszt mellőzve, bemutatják mulandóságát, viszonylagosságát; Roussel szerint a női szépség csupán a vágy szüleménye és csak általa létezik; a szépség alkalmazkodás a funkcióhoz: az a szép nő, akinek az egészsége és frissessége termékenységet ígér; a szépség a természet „csalása”, hogy célt érjen. Rousselt nem értették meg: még a „legmaterialistább” szerzők is (azok, akik az embert állati ösztöneire redukálták), ellágyulnak a női szépség előtt. Moreau – Winkelmann után – fdállítja a szépség hivatalos kánonját.²⁰ Röviden tehát, a nők gyengesége a természet akarata, ez ellen a nevelés nem tehet semmit – nem úgy, mint egyes filozófusok (Helvétius, Condorcet – nevük egyébként nincs megemlítve) hittek. A nő sokkal közelebb áll a gyermekhez, mint a férfihez, állítják (Roussel nyomán) Moreau és Virey.

A gyengeségen kívül a nő anatómiája nyilvánvalóan az anyaságra való elrendeltetést mutatja. Az *Enciklopédia* főleg a széles, hajlott medencét emeli ki, mely a foetust tartalmazza, valamint a bordázott, recés mellcsontot, amelyekben a tejnedveket tartalmazó edények futnak, és erre a következtetésre jut: „Minden tény azt bizonyítja, hogy a nő rendeltetése gyermekek világrahozása és táplálása.”

Természetesen Rousseau inspirálta következtetéséről van itt szó, amely

a következő években egyre inkább polgárjogot nyert és elterjedt; minden anatómiai felfedezést ennek alapján magyaráznak, tehát úgy, hogy azok ezt a megállapítást erősítsék meg. A nő teste alkalmas az anyaságra: abból, hogy a nő lehet anya, a kor racionalizmusa azt szűri le, hogy anyának kell lennie, sőt, hogy semmi más nem lehet, csak ez. A születek megelőzése – amelyet már széles körökben gyakorolnak – csak az általános gyakorlatot jelzi, tehát egy tény, de nem magát a mentalitást.²¹ Abban a pillanatban, amikor a tudományok fejlődése megengedi az embereknek, hogy kiszabaduljanak a természet igájából, ugyanezeknek a tudományoknak a nevében a nőt még inkább igába kényszerítik. A csontváz szerkezetéhez Roussel még hozzáadja a szövetek és rostok hajlékonyságát, rugalmasságát, amelyek a magzat „beborítása” céljából tágulásra is képesek. Szerinte a mellek elhelyezése megengedi az anyának, hogy egyszerre lássa és simogassa gyermekét, miközben táplálja őt. Ez a gondolat a későbbi munkákban már nincs jelen, ugyanis Cuvier ugyanezt kimutatja más emlősállatoknál is. A genitális szervek vizsgálata – amely nagy léptekkel halad előre – segít mégjobban meghatározni a nőt: különösen két szervről írnak sokat: a szüzhártyáról és a méhről.

A Buffon–Daubenton-féle *Természetrész* (*Histoire naturelle*), és később az Enciklopédia kijelentik, hogy a szüzhártya nem más, mint férfibabona. Híres Buffon véleménye: „A férfiak, akik mindig mindenfajta elsőszűzre féltékenyek, mindig nagy ügyet csináltak abból, amiről azt hitték, elsőként birtokolják: a bolondságnak ez a fajtája vezetett el odáig, hogy valódi lényt csináljanak a lány szüzességéből. A szüzesség, ez az erkölcsi lény, erény, amely csupán a szív tisztaságától függ, valódi tárgyává vált, amellyel minden férfi foglalkozott; véleményeket alakítottak ki, használatot, ceremóniákat, babonákat, sőt ítéleteket, bíráskodást és büntetést... Nem remélhetem, hogy képes vagyok lerombolni ezeket az előítéleteket, amelyeket erről a tárgyról kialakítottak; mégis ..., úgy gondoltam, hogy az ember történetéről beszélve szólnom kell erről a kedvenc bálványról, akinek áldoznak... és megmutatni, hogy a szüzesség valódi lény-e, vagy csupán mesés istenség”. Az Enciklopédia másutt kijelenti, hogy már az is nemi erőszak, ha egy lány szüzességéről meg akarnak győződni. Roussel ugyanezen az állásponton van, vádolván a keleti népeket, hogy a franciáknak ezzel az ostoba nyugtalanossággal csak több bajt okoztak. Harminc évvel később ismét nagy port vert fel a dolog. A szüzhártya hiánya különleges dolog – mondja Baudeloque; és Fodéré a törvényszéki orvostudományról szóló Értekezésében részletesen felsorolja a „megrontás”, a szüzesség elvesztésének jegyeit (az Ancien Régime matrónái tapasztalati úton tizennégyet gyűjtöttek össze; Ő

az anatomia alapján 5–6 paragrafusba sorolja őket). Nem keveri tehát össze a szüzesség elvesztését a nemi erőszakkal. Ráadásul nagyon bizalmatlan ez utóbbival szemben: az erről szóló fejezetben kijelenti, hogy sok nő és lány csupán azért beszél nemi erőszakról, hogy bosszút álljon valakin, vagy hogy terhességét magyarázza. Továbbá a genitális szervek vizsgálatával nem lehet erőszakra következtetni; az kell, hogy a lány egész testén láthatók legyenek ennek nyomai –, de az is gyakran előfordul, hogy a lányok maguknak csinálnak kék foltokat...

A méh mindig valódi „fetisizmus” tárgya volt, mivel ez tulajdonképpen a nő legjellegzetesebb szerve, a nőiség par excellence. Különböző megfélemléseket lehet találni a két nem között, pl. a petefészket sokáig a herékhez hasonlították (Galieni, Van Helmont a 18. sz.-ban); de a méhhez semmi sem hasonlít. Ez tehát az, ami a nőt nővé teszi: tota mulier in utero. A petét egyre inkább vizsgálat alá vonják: a tüszők felfedezése Graaf nevéhez fűződik, még a 17. sz.-ban. Az *Enciklopédia* ismeri a petétet (amelyeket „tojásoknak” nevez), és a méhen kívüli terhességet (idézi Nuck kísérleteit, aki mesterséges úton méhen kívüli terhességet idézett elő egy kutyánál).

Megvizsgálják, hogy a petefészek eltávolítása után az áldozat nem csak fogamzásra nem lesz képes többé, hanem elveszti életerejét, egészségét is: Bichat tanulmányozta tüzetesen ezeket a mirigyeket *Általános anatómiájában* (*Anatomie générale*, 1801). Úgy tűnik, hogy 1803-ban eljutottak az igazság küszöbéig: Cabanis és Moreau ekkor egyszerre értekeznek a petefészek nagy jelentőségéről és felhívják a figyelmet arra, hogy tüzetesebben kellene foglalkozni a problémával. De egy ideig semmi sem változik: Az Orvosi Tudományok Tára a hippokratészi alapra helyezkedik, s a „méh-kultuszt” állítja előtérbe, Fournier (Nő c. cikk: A női betegségek) és Murat (Méh c. cikk) révén, Murat ezt írja: „Ez a belső rész nyilvánvaló módon hat az egész női testre és úgy tűnik, uralkodik a nő összes érzésein és cselekedetein.” Olyannyira, hogy azon gondolkodtak, nem kellene-e „méh-temperamentumról” beszélni, hogy jobban megmagyarázhassák a női szervezet sajátosságait. A méh uralkodó jellege, az úgynevezett „szimpátiák” révén jut kifejezésre; vagyis, hogy kapcsolatban van az ajkakkal, keblekkel, a fejjel, az arcszínnel, a gyomorral...²² Virey azt vonja le ebből, hogy a nő sokkal inkább saját nemének rabszolgája, mint a férfi, ti. ő belül, lényébe integrálva hordja saját nemét, s így az „parancsol” összes többi szerveinek, míg a férfié kívül található, így mintegy „marginális” szerepet tölt csak be.

Az anatomia után foglalkozzunk egy kicsit a fiziológiával: Hogyan működik a női szervezet élete során?

A kislányt nem lehet megkülönböztetni a kislától – ebben minden orvos egyetért; csak a pubertáskorban jönnek létre a különbségek, de ezeknek az okai a 18. sz.-ban még nem eléggé ismertek, vagy eleve félreismerték azokat; nevezetesen a serdülőkori menstruáció teljesen érthetetlen jelenség. „Egyike az emberi test legfurcsább és legzavaróbb jelenségeinek” írja az *Enciklopédia*; s a német Freinddel ért egyet abban, hogy valószínűleg helyi vérbőségről lehet szó, ami mozgáshiány és a túl gazdag táplálkozás eredménye. Astruc sem tud erről többet mondani. Roussel tiltakozik az ellen, hogy a menstruációnak bármi köze lenne a terhességhez; felhossa, hogy sem a brazil nők, sem a nagyméretű emlősállatok nőtényei nem menstruálnak, és hogy számos nőnek van gyermeke, anélkül, hogy valaha is havi baja lett volna. Ő is a vérbőséggel (sőt örökletes vérbőséggel) magyarázza ezt a jelenséget, ami az egyenes testtartás következtében jött létre, és a férfiak aranyeres vérzését hozza fel analógiául. Azt állítja, hogy ez az egészség „szabályozója”, olyan, mint az érvágás, s ez a nőknek jobb fiziológiai egyensúlyt biztosít, mint amilyen a férfiaké. Az *Orvosi Tudományok Tárában* már jobban megközelítik a valóságot, tudják már, hogy a brazil nők sem kivételek (az utazók tévedései annak köszönhetőek, hogy a nők eltitkolták „tisztátalanságukat”), hogy az emlősök nőtényeinek is van vérzésük a párzás időszakában; és hogy ha léteznek olyan nők, akiknek van gyermekük anélkül, hogy valaha is menstruáltak volna, ennek oka az, hogy első vérzésük ideje alatt estek teherbe. Tehát már közelednek annak a ténynek a feltárásához, megállapításához, hogy a menstruáció kapcsolatban van a terhességgel. Így tehát, ahelyett, hogy a női egészség „felsőbbrendű voltát” bizonyítaná, a menstruáció, büntetéssé, szolgai megaláztatássá változik, amit a természet az anyaság miatt kényszerít a nőre.

A serdülőkortól kezdve a női természet kész a házasságra és mintegy követeli is azt, mert ennek hiányában a lány különböző magatartásformákat vesz fel, amelyekről még nem tudják, hogy ezek „bűnök”, betegségek-e, avagy mindkettő egyszerre: maszturbáció, lesboszi szerelem, nimfomania. „A nő lényege a szerelem” – mondja Moreau. „A szerelem a nő sorsa” – erősíti meg Virey. Számukra a szerelem a házassággal egyenlő. A házasság teszi asszonnyá a lányt. Ezek olyan megállapítások, amelyekhez nem szükséges kommentár, sem az Enciklopédiában, sem Rousselnél, sem Moreaunál. Épp ellenkezőleg, Virey a sperma érdekes fejlődéséről beszél: a nő azért áll közel a gyermekhez, mert meg van fosztva a spermától, vagyis „a férjes asszonyban van valami férfiasabb, erőteljesebb, biztosabb, bátrabb, mint a félnék és érzékeny szüzekben, és a nyilvánosházi lányok többé-kevésbé mind

férfiasabbá válnak, mert gyakran vannak együtt férfiakkal... Gyakran látunk arra példát, hogy igen kövér lányok a házasságban lefognak, mintha a sperma energiája több merevséget és szárazságot nyomna rostjaikba ...” „Bizonyos, hogy a férfi sperma befolyásolja a nő szervezetét, hogy felélénkíti valamennyi funkcióját és felmelegíti azokat, hogy aztán a szervezet jobb erőben legyen, mint azelőtt.” (*A nőről; De la Femme*, 85.). Még a lélegzetük illata is megváltozik, olyannyira, hogy Demokritosz csupán az illat alapján megállapította, hogy egy lány elvesztette-e a szüzességét, vagy sem... Ez tulajdonképpen nem más, mint „a nő a férfi teremtménye” – elmélet megerősítése – ahogy később Michelet kimutatja.

Virey hozzát teszi, hogy a nő tehát „kevésbé”, a férfi pedig „túlzottan” megalkotott lény, hogy a szerelem a nőnél „hiányból”, a férfinél „bőségből” fakad. Kénytelenek vagyunk Freudra gondolni ezzel kapcsolatban, aki szintén „hiányként” definiálja a nőt (igaz, nem a sperma, hanem a pénisz hiányából vezeti ezt le), és az egész 19. századon egy naív falloccentrikus orvosi elmélet húzódik végig.

Virey megalkotja az ideális párt: „Barna, szőrös, száraz, meleg és féktelen hím, érzékeny, nedves, sima és fehér, félnék és szüziés nőstény”. (*Az Orvosi Tudományok Tára és A nőről; Dictionnaire des Sciences médicales, De la femme*).

A „Frigiditás” címszó is tartogat némi meglepetést számunkra: Az Orvosi Tudományok Tárában, csak a férfira vonatkozik és az impotencia szinonimája. A női frigiditásnak semmi jelentősége, mert a termékenységet nem gátolja. (Csak 1800 körül erősítik meg az új felfedezést, addig azt hitték, hogy a nő csak örömben tud foganni, és elutasították azt a nézetet, hogy nemi erőszak által is teherbe lehet esni.) A női frigiditás iránti közöny nem jelenti azt, hogy az orvosok semmit sem tudtak a női szexualitásról; „méh-szimptómiák” címmel már leírják fizikai és fiziológiai elemeit; de érdeklődésen kívül hagyják a pszichológiai elemeket, míg a férfiakéval foglalkoznak. Roussel türelmetlenül utasítja el azt a kérdést, hogy a férfi, vagy a nő talál-e a szerelemben nagyobb örömet: miért fontos, hogy többé, vagy kevésbé, a lényeg az, hogy mindketten boldogok legyenek – mondja. De Virey nagy gonddal tárgyalja a két nem kölcsönös teljesítőképességét: Kleopátrára és Messalinára hivatkozva kijelenti, hogy a női készség nagyobbfokú, s hogy egy nő két és fél férfit ér. Ebből erősen kétségbevonható következtetéseket von le, ahogy azt később látni fogjuk.

A szerelem után beszéljünk az anyaságról. Az orvosok bevallják tudatlanságukat a fogantatás folyamatát illetően, és azt mondják, merészség len-

ne egy áthatolhatatlan problémát feszegetni. (Baudelocque). Ez nem akadályozza meg őket abban, hogy vitatkozzanak róla és különböző babonákat találjanak ki ezzel kapcsolatban. Cáfolják Millot-nak azt az állítását (*A kívánt nemű gyermekek fogadásának művészete; L'art de créer des sexes à volonté*, 1802), miszerint a fiúk a jobb heréből és jobb petéből, a lányok a bal heréből és bal petéből származnak, elég tehát a jó oldalra feküdni. Rousssel és Virey azon a véleményen vannak, hogy a pár „erősebb” tagja saját nemét nemzi, azt viszi tovább, ami Virey szerint megmagyarázza a nők nagy számát a poligám országokban (ahol a férjet kimeríti a több feleség). Moreau azt állítja, hogy az apa a „külsőre” (szépség, aktivitás, intelligencia), az anya a „belsőre” (vérmérséklet, hajlamok, szenvedélyek), van hatással; s meg van győződve arról, hogy egy frigid nő jobban fogan, mint a szerelmes asszony, mivel jobban megtartja a spermát. Ezt a meggyőződést aztán az erkölcsökre is kiterjeszti.

Ahogy H. Bergues észrevette (*A születésszabályozás; La prévention des naissances*, 1960), az orvosok egyáltalán nem beszélnek fogamzásgátlásról, vagy csak nagyon bizonytalan, elmosódó terminusokban, ugyanabból az okból kifolyólag, mint az Egyház: ne tárjuk fel a „gyászos titkokat”, amit sokan még nem ismernek. Mindig elítélően nyilatkoznak „ezekről a körülményekről, amikor, megtagadva a természet kívánságát, a két házastárs steril örömeiket próbál egymásnak szerezni, és elválasztani a gyönyört tárgyatól és következményeitől” (Moreau). Ez szintén megerősíti azt az állításunkat, hogy a viselkedés, a gyakorlat szabadsága megelőzi a gondolkodás, a lelkiismeret szabadságát. Az Onánia szó nem létezik az Enciklopédiában. Az Orvosi Tudományok Tára a Maszturbáció címszóhoz utal vissza: ez a tévedés tehát igen gyakori lehetett, ahogy Tissot-nál is olvashatjuk (Az onániáról; *De l'onanisme*, 1760). Ami a Szodomia című cikket illeti, csak a hasonneműekkel, ill. állatokkal való kapcsolatokról ír, a szörnyülködés és megdöbbenés hangján.

A Terhesség-cikk cáfol néhány elterjedt babonát, (kettő helyett enni, mozdulatlanságra kárhoztatni az anyát, hogy nehogy a foetus megrázkódjon) és néhány higiénias tanácsot, előírást is tartalmaz: szigorú és egészséges diéta, óvatos testgyakorlás. Rousssel szerint a világi és városi élet „szenvedélyei” a vetélések fő okozói. Furcsa kirohanást intéz azok ellen, akik „mindenáron meg akarják szabni a természet határait....és matematikai számításoknak alávetni”, amikor 9 hónapban állapítják meg a terhesség időtartamát. Ebben a kérdésben – ugyanúgy, mint a lányok szüzességét illetően – nem szereti az egészen pontos fogalmazást, a precizírozást. Követői ezzel mitsem

törődnek és Fodéré egészen pontos kritériumokkal szolgál a törvényszéki előjáróknak. Minden orvos megerősíti, hogy a terhesség csökkenti a nő intellektuális képességeit.

Az abortusz csupán baleset az orvosok számára. Egyedül az Enciklopédia tér ki az ún. „bűnös” abortuszra, előszámlálván az alkalmazott bűntetéseket és azokat a veszélyeket, aminek hasonló esetben a nő kiteszi magát. (lásd: Vetelés c. cikk, idézi H. Bergues A születésszabályozás című könyvében). Astruc ugyan ismer néhány eljárást, „De a világért sem írnék róluk” – mondja. Később is homály borítja a kérdést: Az Orvosi Tudományok Tára éppen hogy csak utal rá (kétségkívül itt is arról van szó, hogy nem kell szétkürtölni a „gyászos titkokat”). Az orvosok, még Fodéré is, képtelenek megkülönböztetni a balesetet a „büntettől” (kivéve néhány egész kivételes esetet). Fodéré nagyon szépen ír arról, hogy haszontalan és barbár dolog „betiltani”, büntetni az abortuszt; szükségét érzi az orvosi beavatkozásnak és annak, hogy a lányoknak és asszonyoknak legyen biztos és „diszkrét” menedékhelyük, ahol világrahozhatják gyermeküket, s azoknak segítséget nyújthassanak (méltatlankodással számol be pl. a marseille-i Hotel-Dieu-beli szegény lányok kihasználásáról, akiknek nem csak saját gyermeküket, hanem 3–4 másikat is kell táplálniuk, akik ráadásul súlyos betegségeket – pl. szifilisz is – kaphatnak, így tehát saját dajkáik fertőzik meg őket).

Végül a szoptatás, a női fiziológia szintén egyedi jelensége. Rousseltől Virey-ig egy bizonyos illedelmes reakció tapasztalható Rousseau-val szemben. Igen, a szoptatás szent feladat és kötelesség, de csak azoknak, akik képesek rá. A városokban sok beteg, vagy érzékeny, vagy szenvedélyektől bűnös asszony él, akik nem tudnának egészséges táplálékot adni gyermeküknek. Ezután általában a vidéki élet dicshimusza következik, ehhez az eszményképhez kellene az asszonyoknak visszatérniök, ha táplálni akarják gyermeküket. Azután pedig az anyai szeretetről zengenek, amely minden áldozatra kész. Tehát tulajdonképpen csak mint anya érdemi meg a nő, hogy beszéljenek róla. „Fajunk életadó törzsöke ... csíráknak és tojásoknak otthont adó méh, ... az élet bősége és szent forrása, az anya, a természet legtisztelheteméltőbb teremtménye... Asszonyok! Anyák! A teremtés dicsősége! minden örök dicséretre méltóak vagytok a világegyetemben!” Így kezdi Virey Az Orvosi Tudományok Tarában a nőről szóló cikkét.

A nő korán öregszik: mihelyt nem képes a fogantatásra, bájai elhagyják, feladatát betöltötte, a természet ki van elégítve. Ekkor már elismerik azt a jogát, hogy magáért élhessen. Roussel rendkívül költőien, gyümölcsfahasonlással élve írja le a nő életének különböző korszakait. Követői számára

azonban ezek a korszakok csupán fájdalmas és veszélyterhes krízisek; a nő, mondja Moreau „a szenvedés és a betegség szinte állandó váltakozásában él”. „A természet rendje – így Virey – számára könnyített szolgaságot, édes alávetettséget jelent”.

A 19. sz. eleji anatómia és fiziológia fejlődése tehát éppen ehhez, a Forradalom és a Direktórium időszakához képest rendkívül konzervatív, sőt reakciós elmélethez vezet: a még liberális Rousseltől a már visszahúzó konzervatív Vireyig mutat a „haladás” görbéje.

A nő lelke

A nő teste teljes egészében magában foglalja a nő lelkét, és különleges módon befolyásolja, ahogy ezt már fentebb láttuk. Ellentmondást nem tűrő biztonsággal foglalkoznak tehát először az orvosok a nő lelkiéletével. Mindnyájuk visszautasítja Helvétius és Condorcet azon gondolatát – anélkül, hogy megneveznék őket –, miszerint a két nem közötti észbeli (intelligenciabeli) és jellembeli különbségek az eltérő neveltetésből adódnak. A nevelés csak részben képes módosítani, mondja Roussel: „a különböző módszerek különböző hatást kell, hogy gyakoroljanak”. Ugyanígy Moreau felhívja a figyelmet „...arra a belső készletésre, amely állandóan emlékezteti a nőt nemére ... a hím csak néhány pillanatban hím, a nőtény azonban egész életében érzi nőtény voltát.” Ebből a „belső készletésből” „belső hatásból” vezeti le „a nő fizikai és lelki – erkölcsi jellemének legszembevetőbb jellegzetességeit”.

Az a próbálkozás, hogy a nőt mindinkább saját nemének rabjává tegyék, nem csupán az orvosok sajátja. Rousseau ugyanezt hangoztatja az Emil ötödik könyvében, Diderot pedig, úgy tűnik, bár szánakozva, mégis csatlakozik: „Mennyire szánlak benneteket ó, asszonyok!” Nem az orvosok találták fel ezt a tant, de néhányan közülük kísérletet tettek arra, hogy tudományos színben tüntessék fel. Egyébként Roussel és Virey közt ebben a kérdésben nagy a különbség: (tehát 1770 és 1820 között), Roussel az érzékenységre vezeti vissza a nő lelkiéletét, de mindenképpen óvakodik attól, hogy ebből valamiféle alsóbb- vagy felsőbbrendűségi táblázatot állítson fel, tehát nem állítja, hogy ezért a nő alacsonyabbrendű lenne, mint a férfi. Ezzel szemben Virey a nő lelkiségét gyengeségéből eredezteti, és így természetesen a nő alacsonyabbrendűségére következtet.

Minden orvos egyetért abban, hogy a nő különlegesen érzékeny lény,

s hogy ez a szöveteknek, a finom bőrnek, a csodálatosan szétágazó idegeknek és véredényeknek köszönhető. Lelkiélete sokkal gazdagabb, változatosabb tehát, fogékonyabb mindenre, ebből adódnak erényei és hibái is. Most csak futólag tárgyaljuk a nő szelleméről és szívéről szóló értekezéseket, hogy kissé hosszabban időzzünk, a „nő szemérméről” szóló résznél, amely mindenesetre váratlan, de fontos része a korabeli orvosi elméleteknek.

Az érzékek sokfélesége és intenzitása az oka annak, hogy a lány érettebb, mint a fiú, az asszony élénkebb, mint a férfi, és ügyesebb a társadalmi érintkezésben. Ugyanez a sokféleség azonban meggátolja a koncentrációt, és az elmélyült gondolkodást: nő sohasem lehet zseniális. Voltaire megállapította, ezt a múltra vonatkozólag, Virey továbbmegy a jövőre vonatkozólag is kitágítja a látóhatárt, kimondja a szentenciát: „Az ízlésnek eme frivol-sága, a gondolatok és hajlamok eme örök csapodársága, állhatatlansága, mindig visszafogja a nőt abban, hogy a tökélyt elérje, úgy a tudományokban, miként a művészetekben, vagy az irodalomban”. A nő csak szellemes lehet és legfeljebb jó ízléssel bírhat; így szerencsés hatással lehet az irodalomra. Roussel az észbeli alsóbbrendűségből felsőbbrendűséget csinál azzal a bűvészmutatvánnyal, hogy a boldogságot is belevonja a kérdésbe: „a férfiak a tudományt, ami nem más, mint a gög hiú párája, majd mindig egészségük árán vásárolják meg”, idegesekké és hipochonderekké válnak. De a Rousselt követő évtizedekben a tudományok presztizse csak nő, valóságos tudománykultusz burjánzik Európa valamennyi országában, és így „a nők műveletlen, ámde sziporkázó szelleme” méginkább megvetés tárgyává válik. Virey komolyan vádolja a nők észbeli gyengeségét: hiszékenyek, babonások, szenteskedők, titkolózók, csalók, hazudozók, mivel kicsinyes terveiket kisstílusú módon akarják valóraváltani; szeszélyesek és önféjűek, csupán önzésből lázadnak függőségük ellen; „a nők még a legjogosabb alávetettségben is csupán a szolgaság láncait látják”; tehát úgy kell ügyesen álcázni előtte azt, hogy ő az alacsonyabbrendű személy, hogy úgy teszünk, mintha fontosságot tulajdonítanánk véleményüknek; valamint le kellene őket valahogy szoktatni hiúságukról, talán úgy, hogy nem dicsérjük és tömjénezük őket, folyton-folyvást. Virey faragatlanságát, udvariatlanságát a tudományos igazságért hozott áldozatnak állítja be: valójában csak a már a fabliau-kban is meglévő hagyományosan nőgyűlölő, nőellenes megnyilatkozásról van csak szó, amely több százados múltra tekint vissza.

Értjük tehát az eljárást: a nő nemében és testében próbálják megtalálni a nő közhelyszerű jellemképeinek igazolását. Gyorsan végzünk tehát a női szív rejtelmivel: hibáival és erényeivel. Annyi biztos, hogy érzékenységük-

ből fakadnak legszebb tulajdonságaik: szájalom, együttérzés, gyengédség, jószándék. Az Enciklopédia az egekig magasztatja ezeket az erényeket: „a lélek érzékenysége messzebbre hatol, mint amennyire a szellem, az ész képes”; „az érzékeny lelkek felülemelkednek a rengeteg jótett által, amelyet létrehoznak”. Virey természetesen ebből nem von le konkrét következtetéseket, csak azt, hogy az érzékenység gyermekgondozó és betegápoló szerepre teszi alkalmassá a nőt, így tulajdonképpen feladata az, hogy minden percét teljesen családjának áldozza. A baj azonban együttjár a jóval; éppen ez az érzékenység a sok kétes szenvedély szülője. (Enciklopédia) „Nagyon gyakran csak szabálytalanságaival, eltévelyedéseivel, kicsapongásaival, sőt romlottságával válik érzékelhetővé ez az érzékenység”. (Fournier, *Érzékenység* c. cikk, *Az Orvosi Tudományok Tára*). Ebben az esetben a nő féltékeny, bosszúszomjas, képtelen elviselni a többi asszonyt; gyűlölete, kegyetlensége sokszorosan túlszárnyalja a férfiét. „A nő mindig túlzásokba esik” – konstátálja Virey; mindig nyúlószívű; a fősvénység és irigység legeklatánsabban a nőben egyesül, stb.

Virey rettentően – majdhogynem elrettentően – autorikusan jelenti ki: „A nő nem más, mint a férfi egy része; nem képes önmagáért élni, csak a fajfenntartásért, függésben a férfitől, ez az egyetlen cél, amit a természet a társadalom és az erkölcs is megerősítenek. Ebből következik, hogy a nő eredendően egy a férfinak alárendelt személy, szükségletei, kötelességei de főleg fizikai felépítése által... Azzal, hogy a nő gyenge felépítésű, a Természet azon akarata nyilvánul meg, hogy alávetett és függő helyzetben legyen a nemi egyesülésben; a nő tehát kedvességre, gyengédségre sőt türelemre, belenyugvásra teremtett; ezért zúgolódás, egyetlen pissenés nélkül kell hordoznia az erőszak, elnyomás ígáját, hogy alávetettségével, példamutatásával fenntartsa a család egységét, a családi egyetértést”. (Virey, *A nevelésről; De l'éducation*, 1802, 74–75). A kor talán nem minden orvosa állt egyhangú lelkesedéssel e mellett a felfogás mellett, a nekrológok némely eljuttatott megjegyzéseiből kitűnik, hogy Virey tudományos illetékességét időnként némi fenntartással fogadták. De akkor miért szentel ily széles teret számára *Az Orvosi Tudományok Tára*?

A Szeméremről szóló értekezés információkkal szolgál a férfi és nő közötti intim kapcsolatról és így talán némi felvilágosítást nyújt, hogy megérthessük a fent idézett szöveg hajthatatlan szigorát. A legvulgárisabb keresztény hagyomány szerint a nő Éva, a kísértő, aki felelős Ádám vétkéért; a szemérem pedig úgy kerül ebbe a mitológiába, hogy a nőnek ezért nem csak hogy el kell rejtenie kísértésbe ejtő húsát, hanem diszkrétan és kimér-

ten is kell viselkednie, s lehetőleg keveset mutatkoznia házon kívül. A filozófiai szellem újra felvetette ezt a kérdést, ahogy az *Enciklopédia* bizonyítja: „Hogyan lehet, hogy ami nem szégyenletes a férfi számára, az a nő számára véték? Miért van az, hogy az egyik nemnek bűn az, ami a másiknak megengedett dolog?” Rousseau olymódon válaszol erre a kérdésre, hogy azt az *Enciklopédia*, Volney (1793, *A természettörvény. A honpolgár katekizmus; La loi naturelle. Catéchisme du Citoyen*) és Cabanis (1803) is átveszi: a nő kényszeríthető, erőszakolható a nemi aktusra, de utána teherbe esik; a férfit csak izgatni lehet erre, s utána semmi nyomot nem hagy rajta. Ebből következik tehát, zárja le az *Enciklopédia*: „a természet mindent elrendezett”; a férfi dolga a támadás, a nőé a védekezés. Olyan „szabály” ez, amely csak még jobban laicizálja a keresztény morál előírásait s mindig a nőkre hagyja az összes felelősséget és a következmények viselésének valamennyi terhét.

Időközben azonban az utazók leírásai felfedték, hogy más népeknél ismeretlen dolog a női szemérem, s ettől nem „szenvednek” többet: pl. az otaitiek. Moreau hosszasan idézi Diderot bougainvillei történetét (*Supplément au voyage de Bougainville*), amely szerint a bougainville-i lelkész képtelen volt ellenállni a fiatal nők ostromának, akik egymással vetekedtek kegyeiért. Ez némileg megzavarja a jól megalapozottnak tűnő nyugat-európai elméletet. Az orvosoknak újat kellett kitalálni, hogy igazolják a szemérem szükségességét. Meg is próbálták. Roussel a szemérem – kacérság dialektikájáról szólván úgy tartja, hogy ez a két viselkedésforma olyan, mint két ellentétes irányban ható rugó; a kacérság azokat a vágyakat kívánja felkelteni, amiket a szemérem elfojtani próbál; s az a haladék, amelyet a szemérem által nyerünk „arra kell hogy megfelelő módon előkészülhessenek az anyaságra azok a különböző anyagok, amiket a természet egy új lény létrehozásakor felhasznál”. Az erényen és megbecsülésen kívül a szeméremnek ez a tulajdonsága újabb vonzerővel bír, ami szerinte meg is erősíti a másik kettőt.

Ebben a felfogásban a szemérem már nem csak védekezés, vagy autentikus erény. Virey ugyanebben az irányban halad tovább: a Roussel által leírt folyamathoz új dimenziót csatol: a szeretett tárgy zavara, szégyene, ellenállása a harc látszatát kelti, s így a férfinak az a (kellemes) illúziója támad, hogy győzelmet aratott – lásd: erőszak. A szerelem és a harc effajta összeolvadása, amelyben a nő saját bukását óhajtja, tulajdonképpen szadomazochista kapcsolatot tételez fel. Virey még tovább is megy: két különböző cikkben tárgyalja, különbözteti meg a *Szeméremet* és a *Szüzies szeméremet*, a *Szüzies tisztaságot* (*Pudeur, Pudicité*). A szemérem nem más, mint

mesterséges szégyen, a neveltetés műve, míg a szüzies szemérem „az ártatlanság, minden eredeti naivságával. Egy szüziesen tiszta nő még csak nem is ismeri a rosszat. A szemérem által kiváltott pirulás viszont feltételezi a bűn ismeretét, legalábbis gyanúját – ez a bűn pedig szidással, dorgálással, büntetéssel jár.” A szüzies tisztaság nem bukik el – erre képtelen is lenne. Virey ezután felsorolja az ellenkezőjére vonatkozó példákat; a leginkább azon botránkozik meg, hogy vannak olyan nők, akik impotenciával vádolják férjüket és megvizsgáltatják magukat, hogy bizonyítsák, ők nem azok; méltatlankodik, hogy egy nő „be merje mocskolni hitvese becsületét és a nászí ágy titkait kiteresse, hogy szétszakítsa a megszentelt kötelékeket. Egy nő tanácsot kért egy ügyvédtől, egy hasonló esetben és harciasan bizonygatta, hogy ő még szüz; de nyomban rettenetes zavarba jött az ügyvéd azon kérdésére, miszerint honnan tudja akkor, hogy hogyan lehet megszabadulni a szüzességtől.” Virey mindazonáltal elismeri, hogy mivel a házasság célja utódok nemzése, az asszony panaszkodhat, ha férje nem képes őt anyává tenni. De mégis ezzel az ellentmondást nem tűrő meghatározással fejezi be cikkét: „Az az asszony, akinek a szíve már romlott, bár teste még nem az, nem ártatlan többé; az viszont, aki már elszenvedte egy férfi közeledését, anélkül, hogy szívével részt vett volna ebben, még szüziesen tiszta.”

A szemérem tehát azt jelenti, hogy az embernek nincs neme, vagy pedig nem vesz róla tudomást. Ugyanezt erősíti meg *A nőről* (*De la Femme*) szóló cikkében is: „a romlott nőt gyűlölni kell, mivel vagy jobban kedveli társalgásunkat az örömnél, vagy pedig életünk árán is ki kell elégítenünk vágyait”. A pánik hangja ez: szinte megrettennek a női nemiségtől, és úgy próbálják meg lerombolni, hogy tagadják, nem vesznek róla tudomást.

Ezek után jobban megértjük a 19. sz.-i fiatal lányok, „aszexuális fehér hattyúk”²³ nevelését, az előttük való titkolózást, s nem lepődünk meg azon, hogy a szerencsétlen asszonyok megtörve panaszkodtak Freudnak, hogy nincs péniszük, hiszen elhitették velük, hogy nincs nemük, hogy nem szabad hogy nemük legyen. A szeméremlennek ez az ultrakonzervatív felfogása nem általános a Császárság korában. Sénancournak (*A szerelemlről; De l'amour*, 1806) más a véleménye: szerinte a szemérem mindkét nemből megvan, csak a nőnél nagyobb mértékben, jobban észrevehetően. Főleg esztétikai érvekkel támasztja alá: a finomság, a jó ízlés gátolja az embereket abban, hogy brutális, csúnya jelenetekkel terheljék a másikat. Sénancour súlyos hangon, s mégis szabadon beszél a kérdéstről; ő azon ritka szerzők egyike, akik a félbeszakított koituszt megengedik és a heteroszexuális szodomíáról beszél, igaz szörnyülködve.

A nő betegségei

Ez a fejezet bebizonyítja, hogy nem csak Virey tartott a női agresszivitástól!

A nők örök betegsége már közhelyszámba megy a 18. sz.-ban. Diderot, félig mosolyogva, félig gyengédséggel beszél arról, hogy minél inkább dédelgetjük a nőket, annál inkább kényelmetlenségeknek, szenvedéseknek, és veszélyeknek tesszük ki őket. Thomas egészen elérzékenyül: „A nők, akik szüntelenül fájdalommal és félelemmel vannak körülveve, minden bajunkban osztoznak velünk, és ráadásul még olyanoktól is szenvednek, amelyek csupán nemük sajátjai”. Az orvostudomány fejlődésével a tudósok csak megerősítik ezeket az állításokat. „A női betegségeket külön tárgyalják az anatómia könyvekben (míg a 16. sz.-ban gyakran a gyerekbetegségekhez sorolták őket).

Egyszerű felsorolásuk – Capuron tárgymutatójában pl. – is bizonyos fajta szorongást okoz. A legérdekesebbek a neurózisos és a szülés problematikája.

A neurózis felfedezése önmagában is az orvostudomány történetének rendkívül érdekes fejezete. Úgy tűnik, számuk megnő a 18. sz. végén: „Ez a betegség ma sokkal inkább elterjedt, mint valaha bármikor – írja az *Enciklopédia (Idegbetegségek c. cikk)* – ebben a nevelésnek nagy szerepe van; az ifjak hevesen, nagy szenvedéllyel vetik bele magukat a tanulásba, vagy akármi más dologba, mérték és meggondolás nélkül.” A gyógy mód: keveset enni, keveset kívánni; és ne legyen túl nagy véleményünk önmagunkról! Pinel, aki a *Neurózis* cikket írta *Az Orvosi Tudományok Tárában*, szintén úgy látja, hogy ez a betegség egyre inkább tért hódít; a városok népsűrűségét okolja ezért, azt, hogy a munkásokat manufaktúrákba, a tanulókat internátusokba zsufolják; világos az is, hogy a nők sokkal inkább veszélyeztetettek, mert érzékenyebbek, idegrendszerük működése intenzívebb, törekenyebb. Moreau és Virey úgy gondolják, sokkal több nő van ilyen panaszokkal a kórházakban, mint férfi., Esquirol pontos statisztikák alapján tagadja ezt a feltételezést (ő az *Örület c. cikk* szerzője *Az Orvosi Tudományok Tárában*); de ugyanő négy metszettel illusztrálja cikkét, amelyen 4 arc szimbolizálja az örület négy fajtáját: melankólia, dühroham, idiotizmus, örültség; s ezek az arcok: női arcok! Igaz, hogy „allegóriával” magyarázhatjuk ezt az ábrázolást, de a képek, úgy tűnik, cáfolják magát a szöveget.

A hisztéria – egész különvilág.²⁴ Nevében egy sok évszázados hagyományt hordoz – a méhre utal. Boissier de Sauvages *Körleírásában (Nos-*

graphie, 1732.). Franciaországban az elsők között sorolja a hisztériát a női idegbetegségekhez. Az angol Sydenham – empirizmusáról híres –, különösen a betegség idegi szimptomáival foglalkozott, és kijelentette, hogy férfiak és nők közös betegsége a hisztéria; a skót Whytt ugyanebben a szellemben foglalkozott vele. Az *Enciklopédia* is ezen a véleményen van, s a *Hisztérikus szenvedély* és az *Idegbetegségek* c. cikkekben viszonylag modern fel fogásban tárgyalja a kérdést. A hisztéria „egyike a legkomplikáltabb betegségeknek, ami csak létezik, ha okait és szimptomáit vizsgáljuk”. Ugyanúgy, mint az idegbetegségek, – „a has alsó részének, a máj, a lép és a méh idegrostjainak irritációja... Sokan gondolják, hogy ez a betegség inkább a szellemet, semmint a testet támadja meg, és hogy a baj inkább a képzeletben fészkel... (de) az aggyal együtt a test is beteggé válik”. A Császárság alatt az orvosok ismét elutasítják azt az elméletet, hogy a férfiak is lehetnek hisztériások.²⁵ Pinel *Kórtanában* a méh neurózisai közé sorolja; Louyer – Villermay egész könyvet ír, hogy bebizonyítsa, a női hisztériának semmi köze a férfi hipochondriához (ugyanazt ismétli *Az Orvosi Tudományok Tárában, Hisztéria* c. cikkében). És Fournier, aki ugyanebben a szótárban a női betegségekről értekezik, olyannyira nagyra véli a hisztéria hatalmát, hogy attól minden nőnek, minden pillanatban félnie kell. „Civilizált társadalmunkban, különösen nagyvárosainkban nincs nő, aki olyan tartalékokkal, tulajdonságokkal rendelkezne, amelyekkel mindörökre képes lenne megvédenie magát a hisztéria veszélye ellen. Majd „minden asszony, a serdülőkortól egészen a menstruáció megszűnéséig ennek a betegségnek az áldozata. A látszólag legegészségesebb személyek ... a szüzek, a legtisztább asszonyok, a legönmegtartóztatottabb özvegyek, ugyanúgy ki vannak téve ennek a vesznek, mint a legromlottabb asszonyok, és a kéj nők.” A szerzők csak akkor haboznak egy kissé, amikor egy ennyire „egyetemesen” elterjedt betegség eredetét próbálják meghatározni, és gyógmódot javasolni. A hagyomány szerint a baj fő okozója a kielégítetlen venerikus vágy és a házasság (vagy annak megfelelője) a legjobb kúra. Louyer–Villermay minden látszat szerint elfogadja ezt a tételt és mintegy elsikkad előtte, jelentőségét veszti az a tény, hogy a maszturbáció időnkénti megkönnyebbülést okozhat a betegnek. Viszont, amint láttuk, Fournier a férjes asszonyokat is ugyanúgy fenyegetettnek látja; és maga Louyer–Villermay is a nemi kicsapongást a hisztéria ugyanolyan súlyos okaként tartja számon, mint a frusztrációt. Roussel egy másik – hagyományos – elméletet támogat: szerinte túl sokat adnak a fizikai okozókra, okokra, mikor a lelki tényezők sokkal nagyobb szerepet játszanak. A hisztéria legfontosabb előidézői: a regényolvasás, a bálók, a má-

sik nemmel való beszélgetések, játékok, a bőséges táplálkozás és a semmittevés. Elképzelhetjük, mi következik ebből a lányok és nők életmódjára vonatkozólag! Mindenesetre a legszerzetesibb önmegtartóztatás sem képes eltávolítani a fenyegető veszélyt, mivel az apácák is áldozatai ennek a betegségnek!

A hisztéria körül kialakult orvosi vélemények csak megerősítik, szentesítik a női szeméremről szóló tanítást; és végeredményben az ismeretlen női szexualitás miatti „pánikot” fedik fel előtünk. A „nagy bezárkózás” utolsó állomása – abban az értelemben, ahogy Michel Foucault beszél róla – valóban a nők tűzhelyhez való „jeláncolása” lehetett volna.

Teljesen másfajta viták folytak a szülés kérdését illetően. Baudelocque könyve megható a maga hűvös tudományosságában; csodálatot és hálát kell, hogy kiváltson a megfigyelések mennyisége és precizitása, aprólékossága, a szigorú módszer, az óvatos és szerény konklúziók és főleg a szerző kitartása, önfeláldozása: az, hogy szinte egész életét ennek a minden energiáját lekötő munkának szentelte.

Baudelocque az első szülész-specialista. Többen gyakorolták már előtte, de csak kiegészítésképpen; ezek általában sebészek voltak. Ő szülész és semmi más. Ez a kizárólagos elhivatottság – úgy tűnik – meglepi az életrajzírókat. Kiváló anatómus lehetett volna, vagy a legnevesebb sebészek egyike – mondják, s ő mindezt feláldozta, hogy teljesen a szülés művészetével foglalkozhassék.²⁶ Napoleon is felfigyelt erre a specializálódásra és megalapította a szülészeti tanszéket, amely az első különálló (specializált) tanszék az orvosi oktatásban. (Napoleon tettének rugói ismertek: szerette volna, ha a halálozások száma csökken a születések javára – hiszen ágyútöltelékre volt szüksége!) Egy kisebbfajta „forradalom” is kitört persze akörül, hogy helyes-e, ha egy férfi gyakorolja az addig teljesen nők által kisajátított – s női munkának tartott – feladatokat. Baudelocque is mintha némi „jelkiismeret-furdalással” tenné ezt: mindenesetre rengeteget törődött a bábaasszonyok képzésével, akiket egyáltalán nem akart kiiktatni erről a területről. Egyébként ennek a vitának – tehát, hogy férfi, vagy nő legyen-e a szülész – hosszú története van. Számosan tanúsítják, hogy a bábaasszonyok nem képesek ellátni ezt a feladatot: az *Enciklopédia* méltatlankodva háborog ellenük, s már a szadizmussal határos lelkesedéssel szállítja a bőséges mennyiségű példákat. Az ellenpont: Roussel, aki kijelenti: szülőföldjén, Foix grófságban a népből származó asszonyok, akik ezt a mesterséget gyakorolták, soha életükben nem tanultak anatómiát, de „annyi buzgalmat, türelmet és ügyességet” tanúsítottak, hogy soha senkinek panaszra nem volt oka; s egyetlen nő

halt meg gyermekágyi lázban – akinek férfi volt a szülése! Ellenvéleménye az erkölcsök védelmét kívánja szolgálni: ha okkal–ok nélkül minden pillanatban a nő szemérmét sértjük, végülis hozzászoktatjuk a nőket ahhoz, hogy már semmin se piruljanak; ezzel a házasság szentségét fenyegetnénk, és ezzel – mivel a legfontosabbnak a családok fenntartását, megóvását kell tekintenünk – az állam erőforrásait is! Ez az ellenállás egyébként az egész Császárkor alatt szívós; Chaptal, orvos és belügyminiszter egyszemélyben, rendkívül gyorsan megszervezi az Anyák Kórházának internátusában a bábaasszonyokat képző tanfolyamokat.

Két nőt kell kiemelnünk azok közül, akik Baudelocque előadásait hallgatták – bárha ez csak a hivatás „tipológiájának” felvázolásához segít is csak minket. Marie-Louise La Chapelle-ről és Marie-Anna Boivinről van szó. Mindketten sebészorvosok özvegyei, egyiküknek sincs gyermekük (bár az egyiknek volt egy kislánya, akit nagyon korán elvesztett), mindketten nemzetközi hírnévre tettek szert és külföldi tanítványaik is voltak; mindketten több kiadást is megért műveket írtak, amelyeket Michelet még 1864-ben is idéz. Különben mindenben eltérnek egymástól; a mesterség két végletét, két különböző felfogását képviselik. La Chapelle a megtestesült gyakorlat; hihetetlenül ügyes és hatékony, de soha nem lép ki ebből a szerepből (Értekezésében több, mint 15.000 megfigyelt esetről tájékoztat). Boivin inkább tudományos alkat; foglalkozik az anomáliákkal, olvas, informálódik; a frankfurti egyetem doktora, lefordít egy művet angolból; sőt az Orvostudományi Akadémia kandidátusa lesz. Ha a 19. sz. perspektívájában vizsgáljuk munkásságukat, meg kell állapítanunk, hogy La Chapelle képviseli a jövőt, Boivin pedig a múltat. Marie-Anne Boivin előtt számos tanult bábaasszony emelkedett fel az orvosok szintjére: Louise Boursier a 16. sz.-ban; Ducoudrai asszony a 18. sz.-ban; de a napóleoni időkben az egyetemek kapui zárva vannak a nők előtt, és az orvostudományok fejlődése számukra már követhetetlen. Az igazsághoz tartozik, hogy sok férfi orvos állt ki ez ellen, a kizárás ellen: megerősítve, hogy a nők hivatása a szenvedések enyhítése, a betegek ápolása; és emlékeztettek arra is, hogy a nem szemérme viszautasítja, hogy férfiak vizsgálják meg őket. De még amikor a nők kizárása ellen tiltakoznak is (mint Fournier a női betegségekről szóló cikkében, *Az Orvosi Tudományok Tárában*), mindig némi megszorítással teszik ezt: „...úgy gondoljuk, hogy semmilyen esetben sem szabad egy nőnek a sebész eszközeivel felfegyverkeznie”. (Fournier).

Ha egy nehéz szülés során az anya, vagy a gyermek élete között kellett választani (Mauriceau óta létező orvosi dilemmáról van szó), Baude-

locque-nak az a véleménye, hogy „mindkettejüknek joguk van az életre, ugyanazt a figyelmet, gondoskodást, és segítséget igénylik. (II. kötet, 389–390). E szabályt alkalmazva, nem engedi meg a császármetszést (amellyel általában megmenthető a gyermek, de az anyára nézve majdnem mindig halálos kimenetelű), „ha csak a szülés levezetésére semmi más mód nincsen”. (II. kötet, 279–280). Elítéli a gyógyászati abortuszt is. Fodéré kategórikusan kijelenti, hogy inkább az anya életét kell megmenteni, mert az újszülött továbbélésének lehetősége mindig bizonytalan. A gyermek megkeresztelésének problémája jelentéktelen volt – ez az Egyház meggyengült befolyásának tudható be.

Kérdések

A 19. sz. hajnalán tehát az orvosi elméletekben felújítják a női alávettség régi hagyományát, újabb – a Felvilágosodáshoz méltó – tényekkel igazolva azt. Az érvelés eleinte nehezen alakul ki, az antropológia első szárnypróbálgatásai ezek; gyakran a racionalista materializmus formáját veszi fel (a test kormányozza a lelket...) Test és lélek kapcsolatát kutatva Roussel megpróbálja meghatározni – a biológián túlmenőleg – a teljes női jelenséget; de csak egy, már addig is többé-kevésbé létező sztereotípiát megerősítéséig jutott el – ő „az örök nőt” kora francia asszonyaiban látta megtestesülni. Az utána következő orvosok, Napoleon kortársai a nő specifikus jellegét egyszerűen az alacsonyabbrendűségre korlátozták, és egy valódi ideológiai rendszert alkottak meg, amely súlyosan nehezedett a 19. sz. asszonyainak életére.

Két nagy kérdés vetődik fel tehát.

Az első inkább filozófiai jellegű, amennyiben a tudás és a hatalom kapcsolatát firtatja. Az orvosok azzal, hogy megerősítették a nő alacsonyabbrendű voltát, igazolták a Polgári Törvénykönyv legelnyomóbb cikkeleinek érvényét, a nők kizárását a közéletből. Valóban koruk „orvosi tudománya” sugallta nekik ezt az értékítéletet? Az zárta a kor asszonyait nemük különállóságába, specifikus voltába és a tűzhely mellé? Nagyon valószínű, hogy más tényezők is szerepet játszottak. Pl. a Forradalom megvárakoztatásai, a forradalmi traumák: a nők felkelései, a női Klubok, a Direktórium szabadossága mind-mind megannyi botrány. De mélyebb okai is vannak: a városi élet és a születésszabályozás hatására átalakulóban lévő család fejlődése. Nem véletlen, hogy az orvosok egyhangúan a nők egészségé-

nek hanyatlásáról beszélnek: idegeesebbek, nem tudnak szoptatni; átélik a kor nagy változásait, amelyek nagyon megviselik őket. A nagyváros degradálja hagyományos gazdasági szerepüket; ahelyett, hogy a tanya, vagy a kis üzlet munkájában részt vennének (ahelyett, hogy termelnének), egyre inkább a házi, otthoni teendők elvégzésére vannak kárhóztatva (tehát egyszerű „szolgálatra”), legyenek bár polgárasszonyok, szolgálók, vagy – néha – gyári munkásnők. A születésszabályozás pedig hagyományos társadalmi szerepüket degradálja: ahelyett, hogy minden idejüket anyaságukra fordítanák (a sok szülés egyébként gyakran hiábavaló volt, mivel a gyermekhalandóság igen magas), most általában két gyermekük van (ritkán több), és ezek is általában penziókban nevelkednek, távol az anyától.²⁷ Hogyan határozzuk meg ettől kezdve szerepüket? Az orvosok nem tudtak bizakodó képet festeni erről az állapotról: csak a szenvedést és gyengeséget látják, s ezért csak újabb és újabb érvekkel sorakoztak elő, hogy az asszonyokat otthon kell tartani, abban az „édes alávetettségben”, amiről Virey beszél. Úgy látszik, kételkedtek egy, a terhességektől megkönnyített és a fogamzásgátló praktikáktól frusztrált szexualitás rendellenességében s ennek kisugárzásában; ez az az ismeretlen erő, amit az idegbetegségekből (főleg a hisztériában) véltek felfedezni.

A második probléma szociológiai jellegű. Az óvatosság arra int, hogy elgondolkozzunk: milyen volt az általunk vizsgált orvosi tanok, elméletek elterjedtsége és közönsége? Először is maguk között az orvosok között: bizonyára voltak olyanok, akik nem értettek egyet Panckoucke *Tárával*. Meg kellene vizsgálnunk, mit tanítottak a különböző iskolákban; át kellene lapozni az egész orvosi sajtót, amivel mi nem foglalkoztunk. Node, egyhangú vélemény ez, vagy sem, az orvosi elméletek egyáltalán áthatoltak-e a szakmai körökön, eljutottak-e szélesebb rétegekhez? És milyen rétegekhez, milyen közönséghez? Kétségtelen, hogy kevesen olvasták az orvosi szakkönyveket. Az orvos és betegek közti kapcsolat (egy diagnózis magyarázata, egy gyógy mód igazolása), lehetővé tette-e, alkalmat adott-e arra, hogy néhány ismeret népszerűvé váljék? És hogyan értékeljük a bábaasszonyok szerepét? Milyen mértékben plántálták át a népesség közép- és alsóbb osztályaiba a nagy szülész-orvosok gondolatait? A hagyományos empirizmus az egész 19. sz.-ban mindenütt tovább él. De kik üzték ezt a „népi” gyógyászatot”? A nők, ahogy gyakran mondják? A néprajzi kutatások szerint nem: Marcelle Bouteiller, aki a jelenkori népi gyógyászat helyét, jelentőségét vizsgálja az ország néhány területén, csak gyógyító férfiakról beszél.²⁸ Ha pedig ezen a területen is férfi „hatalomátvételnél” lenne szó, akkor mikor és miért történt ez a változás?

Jegyzetek

1. Vö. Paule-Marie Duhet, *Les Femmes et la Révolution, 1789–1794*. Paris, Julliard, Collection „Archives”, 1971, és Marie Cerati, *Le club des citoyennes républicaines révolutionnaires*, Paris, Éditions Sociales, 1966.
2. Adeline Daumerd cite en exemple *Les Français peints par eux-mêmes*, lásd: *La Bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848*, S. E. V. P. E. N., Paris, 1963.
3. M. Thibert, *Le féminisme dans le socialisme français de 1830 à 1850*. Doktori értekezés. Paris, 1926.
4. Volt néhány irodalmi jellegű tiltakozás, pl. Mme de Staël (Delphine, 1802; Corinne, 1807) Constance de Theis: *Épître aux Femmes*, 1797; valamint az újságírásban néhány hamis elvetélt kísérlet, lásd: Evelyne Sullerot: *Histoire de la presse féminine en France des origines à 1848*, Paris, Armand Colin, 1966.
5. Michele Duchet, *Ahtropologie et histoire au siècle des Lumières*, Paris, Maspéro, 1971.
6. Michel Foucault, *Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical*, Paris, PUF. Collection „Gallien”, 1963.
7. Diderot 1746–1748 között kiadott egy hatkötetes művet, „M. Jamesból fordítva”: *Dictionnaire Universel de médecine, de chirurgie, d’anatomie, de chimie, de pharmacie, de botanique, d’histoire naturelle, etc. précédé d’un discours sur l’origine et les progres de la médecine*. Idézhetjük még: Eloy, *Dictionnaire historique de la médecine*, Frankfurt és Paris, 1756 (2 kötet), és 1778 (4 kötet); *Le Dictionnaire portatif de santé*, 1768; *Nouveau Dictionnaire Universel de Médecine, de chirurgie, d’art vétérinaire, etc.*, 1772; *Dictionnaire raisonné universel de médecine*, 1774; és még számos természettajzi szótárát.
8. A szótárakban vizsgált cikkek jegyzéke. A zárójelbe tett szavak nem találhatóak meg az Enciklopédiában; ez jelentésbeli és koncepcionális fejlődést jelent, vagy egyszerűen nagyobb kifejezési szabadságot. Accouchement (Adultére, Aliénation), Anatomie, Allaitement, Anthropologie, Avortement, Célibat, Cerveau, Chasteté, Coit, Conception, Congrès, Continence, (Copulation), Défloration, Divorce, Enfant trouvé, Esprit, Fausse couche, Femme, Fille, Folie, Frigidité, Génération, Grossesse, (Gynécologie), Homme, Hygiène, Hymen, Hystérie, Impuissance, Infanticide, Inceste, Manie, Maternité, Matrice, (Masturbation), Menstrues, Névrose, Onanisme, Ovaire, Passions, Polymie, Procréation, Prostitution, Pudeur, Pudicité, Sensation, Sensibilité, Sexe, Sodomie, Squelette, Suppression de part, Vapeur, (Vesania), Vierge, Viol, Virginité.
9. Jacques Proust, *Diderot et l’Encyclopédie*, Doktori értekezés, Paris, Armand Colin, 1962. Az orvosi szótárak hasznos bibliográfiáját találjuk: Dechambre-nál, *Dictionnaire Encyclopédique des Sciences médicales, Introduction*, Paris, 1864.
10. Tanulmányozhatjuk még: Vigarous, *Cours élémentaire des femmes*, 1801. (közelebb áll Astruchoz, mint Capuronhoz).
11. Alibert gyászbeszédéből (amelyet a Système... 1809-es kiadásához csatoltak) ismerjük Roussel életének leglényegesebb mozzanatait. Foix grófságban született, Bordeu tanítványa a montpellier-i Orvostudományi Iskolában, majd Párizsban; háttározottan „vitalista” felfogású. Már nagyon fiatalon szerelmes volt és azóta szenvedéllyel vizsgálta a nőket, de sohasem házasodott meg. Úgy tűnik, hogy nagyon

tehetséges volt az orvostudományokban, de felületesen gyakorolta hivatását, mert gyenge egészségű volt, álmodozó és szórakozott jellemű, minden ambíció nélküli és jobban vonzódott az olvasáshoz és a társalgáshoz...

12. Lásd: Gyászbeszédek – *Gazette Medical de Paris* (1846. III. évf. I. 219–220, 847–851). *Archives générales de Médecine* (1846. II, 116–119).
Virey 1775-ben Langes mellett született; a Direktórium idején az Egészségügyi Szolgálatba volt beosztva (Service de santé), mint gyógyszerész-segéd, utána befejezi tanulmányait és fő gyógyszerész lesz Val de Grâce-ban, és ugyanennek a kórháznak a katonai Iskolájában a természetrajz tanára; csak 1814 után lesz orvos, és 1825-ben az Orvostudományi Akadémia tagja. 1830 után Haute-Marne megye képviselője. Igen későn nősült, egy özvegyet vett el, akinek gyermekeit nevelte.
13. A két kategória ugyanabban a szövegben együtt szerepelhet: lásd pl. Panckoucke: *Dictionnaire*, Fournier doktornak a *Nőkről* szóló cikkének utolsó részét.
14. Marabout Université újra kiadta (1973) Xavier Bichat könyvét: *Recherches physiologiques sur la vie et la mort* (1803).
15. Helvétius, *De l'homme* (1773), Condorcet, *Lettre d'un bourgeois de New Haven à un citoyen de Virginie* (2. levél, 1787), és *Sur l'admission des femmes au droit de cité*. (1790, július 3).
16. Az egész 19. századra jellemző, hogy sok francia orvos háttérbeszorítja a tudományosságot, hogy irodalmi és művészi igényeket elégítsen ki. Théodore Zeldin, France, 1848–1945. I. kötet, *Ambition, Love and Politics*, Oxford, 1973.
17. Az Enciklopédia *Csontváz* (Squelette) c. cikkének igen furcsa a felépítése: az első rész teljesen az emberi csontváz kialakulásáról szól, a második pedig teljesen a női csontváz felépítésének van szentelve, amelynek speciális vonásait emeli ki.
18. *Az Orvosi Tudományok Tárának Agy (Cerveau)* c. cikke Gall műve, aki akkoriban rendkívül divatos frenológus volt.
19. Moreau és Virey szerint a medence és a női szervek formája egyenes összefüggésben van a párosodási testhelyzettel: Moreau számára egy ilyen helyzet a megfelelő emberi lényeknél; ezt ő le is írja, ugyanarról van szó, amit az Egyház minden időben ajánlott. Virey azonban, aki nagyon voltaireiánus, szükségét érzi annak, hogy Lucréciaust idézze, hogy emlékeztessen arra, hogy az ókoriak a more ferarum egyesülést sokkal termékenyebbnek tartották.
20. Moreaunál itt közbeékelődik egy, a „*Női változatosságokról*” szóló rész (egyébként ugyanilyet találunk a Virey által írt *Nő* c. cikkben *Az Orvosi Tudományok Tárában*). Ez egy világszerte utazás, ahol az utazó különböző népekkel találkozik; ezután közhelyszerű megállapításokat olvashatunk a hottentották csúnyaságáról, és a cserkesz nők szépségéről, stb.
21. La prévention des naissances, Cahier de l'I.N.E.D., no. 35, Hélène Bergues irányítása alatt, 1960.
22. A méhnek ez a megkülönböztetett tisztelete lehet az oka annak, hogy visszautasították Récamier kísérleteit, aki 1830. körül kürettet és méheltávolítást akart végezni. Récamier-ről: Docteur Paul Triaire, *Récamier et ses contemporains (1774–1852)*, Paris, Baillire, 1899.
23. Théodore Zeldin idézett művében (I. kötet 295–296) jelzi Nicolas Venette 17. sz.-ban írt művének: *Tableau de l'amour conjugal* többszöri kiadását a 19. sz.-ban; ez a könyv talán vezetőül szolgált a fiatal házaspárok számára.

24. Ilza Veith, *Histoire de l'hystérie*, Paris, Seghers, 1973.
25. Csak Capuromnak, aki teli van óvatossággal, vannak kételyei.
26. Baudelocque, aki a Császár által Marie-Louise császárné szülésének neveztetett ki, kevéssel a római király születése előtt halt meg.
27. Ezt állapítja meg Adeline Daumard, op. cit. a középosztályokra vonatkozóan.
28. *La Médecine populaire d'hier et d'aujourd'hui*, 1966.